

Wysokie torfowiska bałtyckie w Polsce

PROGRAM OCHRONY

wersja 1.0, październik 2004

Opracowano w ramach projektu "Ochrona wysokich torfowisk bałtyckich na Pomorzu", finansowanego przez LIFE-Nature i GEF-UNDP Small Grants Programme

Klub Przyrodników, Świebodzin

Wstęp

Torfowiska wysokiego typu bałtyckiego stanowią odrębny, regionalny podrodzaj w obrębie szeroko rozumianych torfowisk wysokich. Główny obszar ich występowania obejmuje przymorskie regiony Europy Środkowej oraz wokółbałtycką strefę Skandynawii. Są to klasyczne torfowiska ombrotroficzne, tj. zasilane wyłącznie przez wody opadowe, tym samym ściśle uzależnione od wilgotnego i stosunkowo chłodnego klimatu. Pod względem ekologicznym należą one do torfowisk skrajnie oligotroficznych i kwaśnych, co powoduje, że występująca na nich roślinność jest wybitnie odrębna od roślinności wszystkich innych ekosystemów. Równocześnie roślinność ta wykazuje pewne regionalne zróżnicowanie, wynikające z geobotanicznych różnic w obrębie obszaru, na jakim występują.

Zasoby i stan

W Polsce torfowiska wysokiego typu bałtyckiego koncentrują się w północnej części kraju, w pasie przymorskim i ze względów klimatycznych osiagają tu południową granicę swego zasięgu. Są one jednym z ważnych kryteriów wyznaczania geobotanicznych granic między przymorską i pojezierną strefą Pomorza. Są to z reguły duże (co najmniej 100 ha) złoża i ogólna liczba takich obiektów wynosi ponad 70. Ich kopuły w porównaniu do torfowisk Europy zachodniej wyróżniają się niemal jednorodnym, grubym pokładem torfu sfagnowego, który został wytworzony przez fitocenozy z dominacją borealnego gatunku *Sphagnum fuscum*. Równocześnie jednak podkreślana jest fitogeograficzna rozbieżność między głównym subfossilnym zbiorowiskiem torfotwórczym (peatforming) z udziałem tego gatunku, a współczesnymi fitocenoząmi, w których obok gatunków borealnych (w tym *Ledum palustre* i *Rubus chamaemorus*) stosunkowo często występują gatunki o atlantyckim typie zasięgu geograficznego, głównie *Erica tetralix*. Cechy te powodują, że torfowiska bałtyckie w Polsce mają pod względem geobotanicznym wyraźnie pośredni charakter między torfowiskami położonymi na zachód i wschód.

Stan zbadania współczesnej i subfossilnej roślinności torfowisk bałtyckich w Polsce nie jest pełny, niemniej jednak podstawowe ich cechy zostały zidentyfikowane. Za pilne należy uznać pogłębienie wiedzy o dynamice obecnej szaty roślinnej tych torfowisk.

Spośród 80 znanych dużych torfowisk kopułowych, jakie istniały w Polsce, **żadne nie jest w stanie w pełni naturalnym, a wiele jest zupełnie zniszczonych.**

Torfowiska te począwszy od końca 18. wieku były planowo odwadniane w celu ułatwienia eksploatacji torfu oraz zalesienia. W efekcie nastąpiła drastyczna redukcja torfotwórczej, bezdrzewnej roślinności mszarnej z wybitnym udziałem gatunków z rodzaju *Sphagnum* na rzecz fitocenozy z dominacją *Eriophorum vaginatum* lub *Calluna vulgaris* o znacznie słabszych możliwościach akumulacji torfu lub też fitocenozy leśnych typu boru bagiennego, które nie wytwarzają torfu. Według danych z północno-zachodniej części Polski powierzchnia otwartych torfowisk wysokich zmalała do około 9% stanu sprzed 200 lat. Kolejnym etapem przemian wtórnych zbiorowisk leśnych jest ich degeneracja i opanowywanie przez gatunki nietorfowiskowe np. *Molinia caerulea* i *Deschampsia flexuosa*. Tempo, zakres i kierunki tych przemian są uzależnione od indywidualnych cech poszczególnych torfowisk. Wyniki badań w tym zakresie wskazują jednak, że nawet na torfowiskach odwadnianych od około 200 lat, w przypadku zaniechania konserwacji rowów odwadniających i braku innych form antropopresji utrzymują się jeszcze pozostałości otwartych mszarów z udziałem typowych gatunków wysokotorfowiskowych. Rokuje to możliwości ich zachowania, a prawdopodobnie nawet regeneracji pod warunkiem

podjęcia zabiegów polepszających stan uwilgocenia siedlisk. Z drugiej strony na torfowiskach tych drzewa posadzone po pierwszych pracach odwodnieniowych osiągają obecnie wiek zbliżony do 200 lat. Wskutek tego, a także w wyniku niedostosowania systemu korzeniowego do aktualnej powierzchni torfowiska, masowo obumierają. Zjawisko to przynajmniej okresowo polepsza bilans wodny torfowisk i może być pomocne przy planowych działaniach ochrony ekosystemów.

Z kolei na torfowiskach, które były w przeszłości eksploatowane metodą ręcznego wydobywania torfu lub też na niewielką skalę używano maszyn, w potorfiach bardzo często następuje regeneracja fitocenozy mszarnych, która jednak kończy się po wyczerpaniu się wody stagnującej w wyrobiskach. Obiekty, na których prowadzono przemysłowe wydobycie torfu samorzutna regeneracja roślinności torfowiskowej, o ile w ogóle ma miejsce, jest bardzo powolna.

Na tle różnorodnych form antropopresji, którym podlegały torfowiska typu bałtyckiego za największe zagrożenia dla pozostałości ich naturalnej lub zbliżonej do naturalnej pokrywy roślinnej oraz związanej z nią procesów ekologicznych należy uznać:

- brak działań na rzecz poprawy bilansu wodnego
- kontynuację melioracji odwadniających
- zalesianie
- pożary
- eksploatację, zwłaszcza przemysłową, po której nie prowadzi się rekultywacji pozostałości złoża

Z ogólnej liczby 80 torfowisk kopułowych występujących w północnej Polsce zaledwie 9 w całości chronionych jest w zatwierdzonych rezerwach, a dalsze 2 chronione są w granicach parków narodowych. 18 złożów tylko w części objęte jest ochroną rezerwatową. Kilkanaście dalszych jest chronionych jako użytki ekologiczne lub zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Liczby te nie wyczerpują potrzeb – można oszacować, że na ochronę prawną zasługują ok. 52 obiekty.

Istniejące formy ochrony tylko pozornie zabezpieczają dalsze istnienie specyficznej przyrody omawianych torfowisk, gdyż na torfowiskach prawnie objętych ochroną popełniono prawie w każdym przypadku błędy metodyczne w sposobie prowadzenia ochrony. Polegały one głównie na:

- stosowaniu ochrony biernej
- nie respektowaniu przez służby melioracyjne faktu ochrony torfowiska i prowadzeniu przez nie nowych rowów odwadniających lub konserwacji wcześniej istniejących
- obejmowaniu formalną ochroną tylko części (czasem bardzo małej) złoża torfowego
- braku otuliny wokół rezerwatu, która pozwalałaby na bezkonfliktową korektę stosunków wodnych
- braku planów ochrony adekwatnych do rzeczywistego stanu i celu istnienia poszczególnych rezerwatów
- braku monitoringu przedmiotów ochrony

Dodatkowo, nawet gdy potrzeby ochrony torfowiska dały się zidentyfikować, niezbędne zabiegi czynnej ochrony z reguły nie były wykonywane z powodu braku środków finansowych. W rezultacie w wielu formalnie chronionych obiektach doszło do zaniku obiektów ochrony lub dalszych niekorzystnych przemian w przyrodzie torfowisk. Nie ma w Polsce żadnego przykładu torfowiska tego typu, o którym można by powiedzieć, że jest dobrze i skutecznie chronione.

Powszechnym mankamentem był i jest nadal przewlekły tryb powoływania nowych rezerwatów, co wynika zarówno z przyczyn administracyjnych (np. prawno-

własnościowych), jak i finansowych, w tym braku środków na sporządzenie merytorycznie pełnej dokumentacji projektowej obiektów planowanych do ochrony.

Na tle wyżej przedstawionego stanu ochrony torfowisk typu bałtyckiego wynikają następujące wnioski praktyczne:

- dla obiektów objętych ochroną prawną, które jeszcze nie mają planów ochrony uwzględniających specyfikę omawianych ekosystemów (tj. aktualne warunki hydrologiczne, geologię złoża, aktualne i historyczny stan roślinności) pilne jest sporządzenie takich planów
- dla obiektów oczekujących na zatwierdzenie prawnej ochrony, w przypadkach nie budzących wątpliwości, już na etapie dokumentacji projektowej należy wprowadzić zapisy umożliwiające prowadzenie zabiegów ochrony czynnej
- wobec faktu, że wszystkie torfowiska bałtyckie, choć w różnym stopniu, mają zmienione naturalne warunki abiotyczne i biotyczne, plany ochrony w maksymalnym stopniu powinny być ukierunkowane na ochronę czynną,
- wobec ogromnej dynamiki przemian, jakie zachodzą na torfowiskach bałtyckich należy uznać, że obecnie jest wręcz ostatni moment do podjęcia próby przeprowadzenia maksymalnie skutecznych zabiegów ochronnych, podtrzymujących lub zwiększających istniejącą jeszcze wybitną biotyczną i abiotyczną specyfikę tych ekosystemów.

Zagrożenia

- A. Sztuczne odwadnianie torfowisk
- B. Brak czynnej ochrony
- C. Eksploatacja torfu
- D. Schematyczna gospodarka leśna
- E. Brak świadomości społecznej potrzeb i wymogów ochrony torfowisk

Cele i działania

- A. Prawidłowe ujęcie torfowisk bałtyckich w sieci Natura 2000
  1. Wszystkie obiekty stanowiące dobrze zachowane kompleksy siedlisk 7110 i 91D0 ujęte w sieci.
Zobacz załącznik - raport na temat ujęcia torfowisk bałtyckich w rządowym projekcie sieci Natura 2000 i propozycja optymalizacji,
    - opracowywanie dokumentacji (SDF) obszarów;
    - argumentacja za włączeniem obszarów do projektu rządowego;
- B. Prawidłowe objęcie torfowisk bałtyckich krajowymi formami ochrony przyrody
  1. Każde wartościowe torfowisko objęte odpowiednią i skuteczną formą ochrony.
Zobacz katalog torfowisk.
    - opracowywanie dokumentacji;
    - argumentacja za tworzeniem form ochrony;

- opracowywanie planów ochrony;
- dyskusja merytoryczna nad właściwym zaplanowaniem ochrony w planach ochrony
- działania komunikacji społecznej z administracją ochrony przyrody

C. Ochrona przed eksploatacją torfu

1. Żadne dotychczas nie eksploatowane torfowisko nie przeznaczone do eksploatacji

Zob. Krajowa Strategia Ochrony Różnorodności Biologicznej.

- Por. cel B.
- udział w ew. postępowaniach koncesyjnych

D. Ochrona przed schematyczną gospodarką leśną

- Por. cel B;
- udział w KTG i tworzeniu planów urządzenia lasu;
- działania komunikacji społecznej z leśnikami

E. Skuteczna czynna ochrona torfowisk

1. Zahamowanie sztucznego odwadniania

- budowa zastawek;
- likwidacja rowów odwadniających

2. Eliminacja inwazyjnej roślinności

- usuwanie świerka (gat. obcy)
- usuwanie nadmiernie rozrastających się podrostów i nalotów brzozy;

3. Źródła finansowania ochrony czynnej;

F. Rekultywacja i odtwarzanie torfowisk zniszczonych

1. Rekultywacja po eksploatacji

- opracowanie standardów rekultywacji przyrodniczej
- eksperymenty nad nowymi metodami rekultywacji
- źródła finansowania rekultywacji
- udział w postępowaniach koncesyjnych, określających kierunki rekultywacji

2. Rekultywacja torfowisk zdegradowanych w wyniku przesuszenia lub użytkowania rolniczego

- opracowanie standardów rekultywacji przyrodniczej
- eksperymenty nad nowymi metodami rekultywacji
- źródła finansowania rekultywacji
- komunikacja społeczna z leśnikami i rolnikami